

УДК 330.101.541

Н.М. Антофій

доктор економічних наук, доцент
Новокаховський політехнічний інститут

В.М. Фомішина

кандидат економічних наук, доцент
Херсонський національний технічний університет

ВИРОБНИЦТВО І ЗАЙНЯТІСТЬ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

У статті викладено основні теоретичні аспекти концепції людського розвитку, яка сьогодні набуває все ширшого застосування у практиці господарювання країн світу. Показано, що основною передумовою успішної реалізації цієї концепції є динамічне, ефективне національне виробництво, яке забезпечує мотивацію населення до офіційної зайнятості і високопродуктивної праці.

Ключові слова: людський розвиток, суспільний прогрес, матеріальне виробництво, сфера послуг, зайнятість, економічно активне населення.

I. Вступ

У посттрадиційній концепції розвитку економічних систем на перше місце серед чинників виробництва виходить людський капітал. Уже упродовж другої половини ХХ ст. традиційні джерела національної могутності поступилися таким факторам, як розвиток сфери інформаційних технологій, розбудова суспільства знань, розвиток людського капіталу. Згодом теорія людського капіталу стала вихідним пунктом у становленні концепції людського розвитку.

У концепції людського розвитку на першому місці не здатність до продуктивної праці (тобто економічна цінність індивіда), а розвиток людини шляхом розширення можливостей вибору завдяки зростанню доходу, тривалості життя й освіти. Людина розуміється не тільки як економічний ресурс, а і як кінцева мета суспільно-економічного розвитку. Набувають нового звучання соціально-економічні аспекти підходу до визначення місця й ролі людини в економічних системах. У такому разі стають значущими не тільки ті фактори, що впливають на економічний розвиток через кількісні характеристики виробництва і споживання, через формування людського капіталу як головної продуктивної сили (головна ресурсна складова розвитку), а й ті, які зумовлюють якість життя в широкому сенсі та формують сприйняття людини як загальноцивілізаційної єдиної цінності.

Концепція людського розвитку наголошує, що суспільний прогрес неможливий, якщо не реалізовані важливі для людини можливості, зокрема: мати доступ до засо-

бів існування, що забезпечують гідний рівень життя; прожити довге й здорове життя; здобувати, розширювати, удосконалювати й оновлювати знання. У класичному визначенні метою людського розвитку є “створення середовища, що надає людям можливість насолоджуватися довгим, здоровим і творчим життям” [2, с. 25].

Значну увагу проблемам людського розвитку в Україні приділяють такі вітчизняні вчені, як: О. Грішнова, Т. Драгунова, В. Куценко, Е. Лібанова, О. Хмелевська та ін. Активно досліджуються основні соціальні складові людського розвитку – демографічні аспекти людського розвитку (здоров'я, тривалість життя, старіння, народжуваність, репродуктивне здоров'я); вплив освіти на людський розвиток; роль держави; гендерна нерівність; проблеми охорони навколишнього середовища. Водночас економічні аспекти (виробництво і зайнятість), що лежать в основі всіх компонентів людського розвитку, забезпечуючи доступ до споживання засобів існування, які становлять матеріальну і духовну основу людського розвитку, часто залишаються поза увагою дослідників. Хоча ідея матеріального споживання поступається ширшій концепції людського розвитку, яка дає змогу переглянути основні життєві цінності, більш рівномірно розподілити їх у системі існування людства, проте матеріальні цінності і матеріальне споживання, на нашу думку, є необхідним елементом будь-якої концепції розвитку, а економічний простір являє собою ту основу, яка доповнюється, урізноманітнюється, оновлюється, проте існує вічно.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити процеси у суспільному виробництві (де створюються споживчі блага, матеріальні блага та послуги) та зайнятості (яка забезпечує виробництво благ та водночас доступ до вироблених споживчих благ), що справляють найбільший вплив на забезпечення рівних можливостей у споживанні і досягненні гідного рівня життя як складової людського розвитку.

III. Результати

Безпосередній вплив на потенційні можливості поточного споживання населення країни справляють обсяги виробництва в

галузях сільського господарства, легкої і харчової промисловості, сфери послуг. Більш опосередкований і довготривалий – виробництво в галузях добувної і переробної промисловості, будівництва та ін.

За роки реформ суттєво змінилися узагальнювальні показники діяльності вказаних сфер і галузей економіки України (табл. 1). За 20-річний період істотно скоротилися обсяги виробництва галузей, які мають інвестиційне та споживче призначення. Питома вага енерго- і матеріаломістких, а також екологічно небезпечних виробництв зростає.

Таблиця 1

**Галузева структура валового випуску товарів і послуг
(валовий випуск = 100%) [3, с. 185; 9]**

Роки	Промисловість	Будівництво	Сільське господарство	Разом промисловість, будівництво, сільське господарство	Сфера послуг
1991	56,3	7,0	17,0	80,3	19,7
1992	56,3	6,8	13,3	76,4	25,6
1995	45,3	5,8	13,0	64,1	35,9
1996	42,0	5,3	14,4	61,7	38,3
1997	39,4	4,5	13,9	57,8	42,2
1998	40,4	4,2	13,9	58,5	41,5
1999	43,4	3,9	12,7	60,0	40,0
2000	47,0	3,8	14,5	65,3	34,7
2001	42,6	4,0	14,4	61,0	39,0
2002	42,8	3,8	13,2	59,8	40,2
2003	43,4	4,3	10,9	58,6	41,4
2004	44,1	4,7	10,6	58,2	41,8
2005	44,1	4,6	9,5	58,2	41,8
2006	42,5	5,4	8,3	56,2	43,8
2007	41,4	6,0	7,2	54,6	55,4
2008	40,7	5,7	7,5	53,9	46,1
2009	36,1	4,0	8,1	48,2	51,8
2010	40,0	3,8	8,1	51,9	48,1

Частка галузей сфери матеріального виробництва скоротилася із 80,3% у 1991 р. до 59,1% у 2010 р., що в цілому є відображенням загальноцивілізаційного мейнстріму в напрямі економіки знань. Проте незадовільним показником є скорочення не тільки питомої ваги, а й абсолютних значень випуску матеріальних благ у вітчизняній економіці, адже потреби в матеріальних благах у сучасних економічних системах не скорочуються, а зростають. У передових економіках скорочення питомої ваги галузей матеріального виробництва компенсується формуванням диверсифікованої сфери послуг, підви-

щенням продуктивності праці, переміщенням виробництв до країн “третього світу” зі збереженням контролю головною компанією [10].

Скорочення відбувається в усіх галузях матеріального сектору. У будівельному секторі зменшення обсягів будівельних робіт становило у 2010 р. 5,4% (за 2009 р. – 48,2%). У промисловості, яка є основою народногосподарського комплексу будь-якої економіки, матеріальною основою її розвитку, спостерігається тенденція до втрати галузю лідуючих позицій (табл. 2).

Таблиця 2

Виробництво окремих видів промислової продукції в Україні [9]

Види продукції	1990 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Нафта та газовий конденсат, млн т	5,3	4,5	4,5	4,3	4,0	3,6
Бензин моторний, млн т	8,4	3,9	4,2	3,2	3,3	2,9
Мастила, масла інші, тис. т	709	210	214	188	110	119
Волокна хімічні, тис. т	179,2	39,9	40,3	34,8	15,7	15,6
Шини – всього, тис. шт.	11203	9245	7411	6631	4805	5430
Верстати, шт.	37000	289	336	307	97	76
Екскаватори, шт.	11162	813	1044	921	143	114
Автомобілі легкові, тис. шт.	156	267	380	402	65,7	75,3
Автобуси, тис. шт.	12,6	7,7	9,1	10,2	1,5	2,7
Автомобілі вантажні, тис. шт.	27,7	12,1	11,4	11,8	2,5	4,9

У галузевій структурі валового випуску товарів і послуг частка промисловості ско-

рочувалася протягом останніх 20 років від 56,3% у 1991 р. до 40% у 2010 р. В Україні

звуження промислової діяльності провокує некомпенсоване збільшення безробіття, особливо в регіонах з промисловою спеціалізацією. Кількість найманих працівників у промисловості України у 2010 р. скоротилася порівняно з 1990 р. на 61,1% [9].

Переважання у промисловості низьких та середніх технологій, критичні показники зношеності основного капіталу, недостатнє інвестування, низька інноваційна активність, значна залежність від кон'юнктури на зовнішніх ринках, висока питома вага енерго- і матеріаломістких виробництв із низькою часткою доданої вартості – такі характеристики промислового комплексу України.

У результаті галузь виявилася вразливою до проявів кризи: глибина падіння обсягу промислового виробництва у 2009 р. сягнула 21,9%. У цілому 2009 р. закінчився падінням ВВП на 15,1%, будівництва – на 48,2%, інвестицій в основний капітал – на 65,1%. Індекс споживчих цін становив 112,3%, рівень безробіття збільшився до 8,8% [7].

З початку 2010 р. у промисловості відбуваються певні позитивні зрушення, що сприяє подоланню негативних наслідків впливу світової фінансово-економічної кризи та соціально-економічному розвитку країни. Однак відновлення економіки все ще має нестійкий характер, що потребує формування та реалізації в Україні політики догострокового економічного зростання з урахуванням екзогенних викликів та внутрішніх проблем економічного розвитку.

З огляду на позиціонування кількома останніми урядами України як країни, що претендує на місце одного із провідних аграрних виробників, здатних конкурувати на світових ринках продовольства, та враховуючи, що сільське господарство є основою вітчизняної харчової та легкої промисловості, які забезпечують населення продуктами харчування, одягом та предметами першої необхідності, коротко проаналізуємо обсяги сільськогосподарського виробництва (табл. 3).

Таблиця 3

Обсяги виробництва продукції сільського господарства, % до 1990 р. [8, с. 8–9]

Роки	Загальний обсяг виробництва, % до 1990 р.	Виробництво основних видів продуктів тваринництва		
		М'ясо (у живій вазі), млн т	Молоко, млн т	Яйця, млрд шт.
1990	100	6,4	24,5	16,3
2000	53,4	2,6	12,7	8,8
2001	58,8	2,3	13,4	9,7
2002	59,5	2,5	14,1	11,3
2003	53,0	2,6	13,7	11,5
2004	63,4	2,4	13,7	12,0
2005	63,5	2,4	13,7	13,0
2006	65,1	2,6	13,3	14,2
2007	60,9	2,8	12,3	14,1
2008	71,3	2,7	11,8	15,0
2009	70,0	2,7	11,6	15,9
2010	69,3	2,9	11,2	17,1

Як видно з даних табл. 3, обсяги виробництва в галузі сьогодні становлять лише 69,3% від рівня 1990 р. Виробництво м'яса у живій вазі скоротилося більше ніж удвічі, як і молока. Забезпечення рівноваги на ринку цих продуктів може досягатися або шляхом зростання цін, або унаслідок зростання пропозиції шляхом імпорту із відповідними наслідками як для споживачів, так і для виробників продукції.

Посилюється диспропорційність структури виробництва продукції рослинництва. Відбувається зростання виробництва технічних культур (наприклад, насіння соняшнику – із 44264 тис. т у 1990 р. до 13749 тис. т у 2010 р.), проте зменшується виробництво зернових і зернобобових культур (у 1990 р. – 51009 тис. т, у 2010 р. – 39271 тис. т) [4]. Оскільки ці культури є основними для забезпечення населення продовольством, зменшення обсягів їх виробництва стало несприятливим чинником забезпечення продовольчої безпеки України.

Низьким залишається рівень матеріально-технічного та фінансового забезпечення вітчизняних аграріїв. За даними НБУ, у грудні 2010 р. відсоткові ставки за кредитами для сільського господарства становили 14,9%, тоді як середні в економіці України – 14,0%. Через низький рівень оплати праці гострою проблемою для агросектору є брак кваліфікованих кадрів.

У цілому розвиток сільськогосподарського виробництва у 2010 р. свідчить, що цей вид економічної діяльності не набув нових якісних стимулів для зростання. Його динаміка в умовах відсутності рішучих кроків з метою модернізації, структурного реформування та вирішення фінансових потреб виробників залежить майже виключно від природно-кліматичних чинників, що створює високі ризики для сільськогосподарських виробників [3, с. 57].

Рівень технологічного розвитку та співвідношення між галузями й секторами національної економіки зумовлюють структуру

національної економіки із відповідною структурізацією виробленого продукту, зайнятості, доходу, споживання і рівня життя. Застаріла технологічна структура, секторальні та міжгалузеві диспропорції зумовлюють концентрацію основної частини працюючих у секторах та на посадах із низькими доходами. Зайнятість і наявність роботи для більшості населення в країні не є гарантією забезпечення гідного рівня життя: 79% бідних становлять домогосподарства, в яких проживає хоча б одна працююча особа. Встановлена в багатьох сферах (зокрема, в бюджетній) заробітна плата не дає змоги перетнути цю межу незалежно від якості праці. Низька заробітна плата у промисловості та сільському господарстві, в таких бюджетних сферах, як освіта, охорона здоров'я, культура тощо, й надалі залишається основною причиною різкого зниження престижу професії педагога, медика, культурно-освітнього працівника, впливу з галузей висококваліфікованих фахівців і, як наслідок, невпинного старіння кадрів.

Більшість представників низки професійних груп, які утворювали середній клас, сьогодні опинилися серед бідних. Їх масовий перехід до групи з низьким легальним доходом мав негативні наслідки: не відбулася передача позитивних суспільних цінностей новому поколінню, звужилися можливості формування зрілої особистості та гуманітарного потенціалу суспільства, знизилася відповідальність за результати праці, зникла довіра до держави як гаранта соціальної безпеки осіб, які працюють на відтворення її цінностей, трудові відносини в багатьох сферах стали напівлегальними [3, с. 27].

Зокрема, у сфері охорони здоров'я на початок 2010 р. не було укомплектовано понад 48 тис. посад медичного персоналу, зросла питома вага працюючих осіб пенсійного віку, з яких 23% – лікарі, понад 15% – медичні сестри [3, с. 79]. Безробіття або низький статус на ринку праці, а також нестача доходів, що перешкоджає доступу до ресурсів, товарів та послуг, є основними рушійними силами відторгнення від економічного життя. Праця перестала сприйматися як спосіб подолання бідності, а отже, не формується трудова мотивація. Це підтверджує аналіз демографічних показників, економічної активності та зайнятості населення в Україні. Так, за даними Держкомстату, станом на кінець 2010 р. кількість населення в Україні становила 45,8 млн осіб. Економічно активне населення становило 22,1 млн, з них 20,2 млн зайнятих, безробітних – 1,9 млн осіб [4]. Водночас інша статистика неодноразово надавалася урядовими інституціями під час обговорення пенсійної реформи. За словами міністра соціальної політики С. Тігіпка, станом на 01.04.2011 р. в

Україні кількість працевлаштованих громадян, платників внесків до Пенсійного фонду на постійній основі становила 14 млн осіб [1]. Платниками єдиного внеску, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 4 Закону України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування”, є працівники – громадяни України, які працюють на підприємствах, в установах та організаціях, в інших юридичних осіб на умовах трудового договору (контракту) або на інших умовах, передбачених законодавством [5]. Отже, офіційно зайнятими за таких умов є 14 млн осіб.

З огляду на те, що частка осіб працездатного віку (15–60 років) у 2010 р. становила 61,4% (тобто 28,1 млн), відсутність трудової мотивації підтверджується як мінімум для 6,0 млн осіб у першому випадку та для 14,4 млн осіб у другому випадку. Звісно, певну частку в загальному обсязі працездатного населення становлять учні та студенти, але навіть з урахуванням цього фактора кількість непрацюючого населення є невинуватим високою. Беручи до уваги, що значна його частина розраховує на соціальні виплати та пільги, слід зважити на виступ заступника міністра соціальної політики В. Коломійця на конференції “Гідна праця: глобальна мета і її реалізація в Україні”, який наголосив, що, безумовно, найкращий соціальний захист працездатного населення – це наявність роботи і гідної заробітної плати. Тому підвищення рівня зайнятості населення та розвитку ринку праці визначено одним з основних стратегічних напрямів вирішення проблеми людського розвитку в Україні [6].

IV. Висновки

Людський розвиток визнаний світовим співтовариством як стратегічна мета соціально-економічного поступу будь-якої країни. Людський розвиток ґрунтується на забезпеченні гідного рівня життя, рівному доступі до освітніх благ та послуг охорони здоров'я. Головним засобом реалізації людського розвитку є ефективне, зростаюче суспільне виробництво, яке забезпечує як наявність високооплачуваних робочих місць, так і мотивацію зайнятості населення.

Список використаної літератури

1. В Україні кількість пенсіонерів зрівнялася з кількістю працюючих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-kilkist-pensioneriv-zrivnyalasya-z-kilkisty-pracyuyuchih.html>.
2. Звіт з людського розвитку за 2010 рік [Електронний ресурс]. – ПРООН, 2010. – Нью-Йорк: Оксфорд юніверсити пресс. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2010/chapters/ru/>.
3. Модернізація України – наш стратегічний вибір: Щорічне послання Президенту

- та України до Верховної Ради України. – К., 2011. – 416 с.
4. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
 5. Платнику внесків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ckpfu.gov.ua/content/view/363/47/>.
 6. Прес-служба Міністерства соціальної політики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=244591707&cat_id=244276429.
 7. Про Державну програму економічного і соціального розвитку України на 2010 рік : Закон України від 20.05.2010 р. № 2278-VI // *Голос України*. – 2010. – 2 липня. – № 120.
 8. Соціально-економічний розвиток України за січень–березень 2011 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/data/upload/publication/poland/pl/48680/tutaj.pdf>.
 9. Статистичний щорічник України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
 10. Сухоруков А. Напрями підвищення ефективності інвестиційно-будівельної діяльності у промисловості України : Аналітична записка [Електронний ресурс] / А. Сухоруков, Т. Крупельницька. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/659/>.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2012 р.

Антофій Н.Н., Фомишина В.Н. Производство и занятость в обеспечении экономического пространства человеческого развития

В статье изложены основные теоретические аспекты концепции человеческого развития, приобретающей сегодня широкое понимание в практике хозяйствования стран мира. Показано, что основной предпосылкой успешной реализации этой концепции является динамическое, эффективное национальное производство, обеспечивающее мотивацию населения к официальной занятости и высокопродуктивному труду.

Ключевые слова: *человеческое развитие, общественный прогресс, материальное производство, сфера услуг, занятость, экономически активное население.*

Antofiy N., Fomishyna V. Production and employment in the economic area of human development

The article presents the basic theoretical aspects of human development concept, which now gets more and more widely used in practice management world. Shown that the main prerequisite for successful implementation of this concept is a dynamic, efficient domestic production. Which provides motivation of the population to official employment and effective work.

Key words: *human development, social progress, material production, service Industries, employment, economically active population.*